

El noucentisme a Terrassa i els seus protagonistes

per Mireia Freixa

El mes de gener de 1911 s'obria entre Eugeni d'Ors i la revista terrassenca «La Sembra» una original polèmica: és Terrassa un carrer de Barcelona? En aquell moment, Terrassa era en plena expansió noucentista:¹ dos setmanaris, «La Sembra» i «Ciutat», preconitzaven el moviment; estaven en funcionament les escoles de Mont-d'Or i Vallparadís, i l'Ajuntament acollia un curs monogràfic sobre Miquel Àngel. Xènius, que anomenava la seva glossa *De l'atracció de forasters*,² celebra la preocupació del «civilíssim Ajuntament» per les «necessitats espirituals» de la ciutat, tot avergonyint-se de la seva condició de barceloní. Aplau-deix l'arribada a Terrassa d'un illustre record, Miquel Àngel, lamentant, però, la no menys profitosa d'altres visitants: «... I abans que Miquel Àngel, altres de carn i ossos aquests, i, en veritat, no menys profitosos. — Un home com en Joan Llongueras, nat barceloní, és Terrassa qui se l'ha quedat; —i si Carlyle donava per Shakespeare les Índies, nosaltres bé voldríem donar als de Terrassa, a canvi d'en Llongueras, el Parc, l'arc de Triomf per escriure. — I, darrera en Llongueras un altre barceloní impreuable, un altre noucentista, en Joan Palau també s'ha establert allí dalt, amb en Moles i tot el Col·legi de Mont d'Or. I darrera en Palau, en Galí, qui també és nadiuament nostre amb una altra institució exemplar. I ja ara ens disputan l'Eladi Homs, que a veure si resultarà l'últim, que els d'aquí l'hagin pensionat, perquè els d'allí el disfrutin a la tornada!...» Aquests personatges, sobretot Llongueras, que sojornarà durant molt de temps a Terrassa, als quals s'hauria d'afegir Artur Martorell, Narcís Masó i Joaquim Torres García, s'integren plenament amb una intel·lectualitat local, vinculada a la burgesia industrial: els pintors Joaquim Vancells —que era també d'origen barceloní—, els germans Viver, Francesc Pi de la Serra, el moblista Pere Sabater, el sastre Bonifaci Romero, Antoni Badrinas i Rafael Benet, entre d'altres.

1. L'única bibliografia sobre el noucentisme a Terrassa és el llibre de Paulina PI DE LA SERRA, *L'ambient cultural a Terrassa* (Edicions de la Caixa d'Estalvis de Terrassa 1979), i la meua tesi de doctorat, *Terrassa entre el modernisme i el noucentisme* (Barcelona, Facultat de Geografia i Història, 1978).

2. «La Sembra», núm. 460 (13-I-1911), ps. 4 i 5.

Però sobre aquest tema ja en tornarem a parlar, perquè no pot deixar-se de banda la polèmica Xènius - «La Sembra».

En el mateix número, «La Sembra» retreu a Xènius, amb les reserves que una personalitat com Xènius podia tolerar, una certa gelosia de barceloní i re-ferma el caràcter de Terrassa com a *carrer de Barcelona*, segons la dita popular. Xènius respon des de «La Veu» justificant la seva actitud i, en un dels seus magnífics jocs de paraules, invertint la teoria; atorga a la seva glossa el títol de *Qui serà carrer de qui?* Terrassa s'autovindica amb aquesta «bella lliçó d'imperialisme», fet que l'inclou dins d'un «triomfal metropolitisme», que, lògicament, la farà confluïr dins de la Catalunya-Ciutat.³

Terrassa-ciutat

Sota el concepte orsià de ciutat, Terrassa-Ciutat, s'apleguen molts dels interessos del noucentisme terrassenc. Joan Llongueras, per exemple, amb el pseudònim de Chiron⁴ des de «La Sembra» redactava una secció segons el model del *Glossari* anomenada *Ínfimes cròniques d'Alta Civilitat*,⁵ que ja des d'un principi assentava les bases de la nova Ciutat. Xènius - Imperi s'oposa a Chiron - Ciutat, confrontant dos conceptes que, en realitat, no són susceptibles d'oposició. Imperialisme és el desig d'estendre i d'imposar una cultura, convertida en fonament de la integració de la societat; Ciutat i els seus derivats, civilitat i civisme, fan referència, en canvi, a la participació de tota la societat en la creació d'un mite que sintetitzi i assimili les seves contradiccions internes.⁶ Imperialisme se situa dins de l'àmbit intel·lectiu, mentre que Ciutat ho fa, més aviat, dins del moral. No és, però, en aquest sentit que Chiron oposa Ciutat - Imperi. Per ell, Ciutat és quelcom més casolà, la voluntat de dignificar una petita comunitat, sense l'ambició de traspasar uns límits ja indicats des d'un principi. Llongueras i els seus seguidors aconsegueixen aquesta esperança en algunes realitats, de les quals crec que si més no se n'han de ressentir dues: la revista que duia per títol justament «Ciutat» i una secció d'aquesta publicació anomenada «Urbicària», signada també per Chiron, i que pretenia convertir-se en l'eina dirigista de la nova ciutat.

«Ciutat» neix el gener del 1910, amb una periodicitat mensual, exclusivament cultural, amb seccions fixes de crítica literària i musical, textos inèdits de prosa i poesia, i col·laboracions de coneguts dibuixants. El planteig noucentista de la revista es fa palès des del primer número: «“Ciutat”, vet aquí lo que anem a fer, lo que anem a ajudar a fer —una ciutat—, una ciutat vella, culta i forta, una ciutat digna d'unió en aquella somniada pel poeta, pel immortal poeta Mossèn Jacinto Verdaguer.»⁷ Apareix en aquest número el primer article

3. Reproduïda a «La Sembra», núm. 461 (20-1-1911), p. 3.

4. Chiron, el més il·lustre del centaures, ensinistrava els herois en la caça, la música i l'art militar.

5. Publicats l'any 1911 per Joaquim Horta.

6. Vid. Josep MURGADES BARCELÓ, *Assaig de revisió del noucentisme*, «Els Marges», núm. 7 (juny de 1976), ps. 35-53.

7. Núm. 1 (gener de 1910), p. 1.

de Chiron, en el qual, en un to que podríem titllar d'heroic, s'autodenomina com el profeta de la ciutat: «Jo era un dia l'enviat de la CIUTAT i sou avui vosaltres els heralts de la mateixa. Jo us he sentit arribar l'alenada d'aire fresc renovada i tot el coratge indomptable d'aquells primers temps de lluita l'he sentit renéixer en mi al trobar-me am vosaltres al costat, tant al costat que'm semblen de mi mateix despesos per a escamparvos aquí i allà pròdigament augmentant la meua força i multiplicant arreu l'eficàcia d'aquest verb redentor que per damunt la voluntat dels homes parla»; però continua proclamant-se la dependència cultural, en última instància, de Xènius: «"CIUTAT", *metròpoli —ara, definitivament ara— torna per nosaltres a la missió viril*⁸ puc dir ben ple de confiança, a n'aquell gran constructor de ciutats i d'imperis qu'és Xènius».⁹ Des d'*Urbicària* mirarà de copsar «les breus i volanderes notes marginals al llibre d'or de la ciutat»;¹⁰ es parlarà de «l'amor a la ciutat»¹¹ i del respecte a l'antic.¹² A les pàgines d'*Urbicària* té lloc el mateix programa noucentista orsià, civilisme, imperialisme, aristocratisme..., però amb un contingut més extrem, de manera que l'esperit selecte del noucentisme esdevé un dur classisme social.

La breu revisió feta d'un sol concepte, la nova Ciutat, ens ofereix una idea prou clara dels continguts del noucentisme terrassenc. Però la pregunta que ens fem tot seguit ens porta per altres camins: Quins van ser els promotors del moviment? Com és lògic, les generacions noucentistes s'havien recolzat en uns estats d'opinió previs, d'ideologia que podríem considerar modernista, els quals, evidentment, també estaven relacionats amb la metròpoli.

Els intel·lectuals del modernisme

S'ha de fer referència, en primer lloc, a Alexandre de Riquer, una de les personalitats que més influïren en la remodelació de la pràctica de les arts i els oficis, i de la plàstica en general, dins de la línia pre-rafaelita. Coneixia molt directament el pintor Joaquim Vancells, per la vinculació mútua en les tasques del Centre Artístic de Sant Lluc. A Terrassa, Riquer va dirigir algunes reformes d'interiors, de les quals cal destacar el Café Catalán, conegut per «el Bròquil», on en un principi tingué la seva seu l'entitat que més va promoure el noucentisme, l'Agrupació Regionalista.¹³ També Joaquim Vancells combinava la seva professió de pintor amb la d'*ensemblier*, tant a botigues com a vivendes terrassenques, i contribuï de manera molt decidida a la formació de qualificats artesans, com el forjador Pau Bros i els moblistes Torruella i Garriga, entre d'altres.¹⁴

8. Subratllat a l'original.

9. «Ciutat», núm. 1 (gener de 1910), ps. 4 i 5.

10. «Ciutat», núm. iv (abril de 1910), p. 11.

11. *Urbicària II*, «Ciutat», núm. iv (abril de 1910), p. 11.

12. *Urbicària IV i V*, «Ciutat», núm. v (maig de 1910), p. 12.

13. Baltasar RAGÓN, *Arte y artistas en Tarrassa* (Terrassa, Imprenta Joan Morral, s.a.), p. 28. Sobre Aléxandre de Riquer, *vid.* J. M. de Riquer i PALAU i altres, *Alexandre de Riquer. L'home, l'artista, el poeta* (Calaf, Comissió organitzadora de l'homenatge a A. de Riquer, 1978).

14. Rafael BENET, *Joaquim Vancells. L'home i l'artista* (Barcelona, Edicions Figures i Paisatges, s.a.), p. 114.

No es pot deixar de fer referència a les tertúlies que de manera semiinstitucionalitzada funcionaven durant la primera dècada del segle: la que dirigia el mateix Joaquim Vancells,¹⁵ molt dintre de l'ideologia plàstica que dominava el Centre Artístic de Sant Lluç i que reunia, a més dels germans de l'artista, industrials amb afeccions i vocació d'artistes, com Pi de la Serra i Josep Tobella, o el metge Josep Benet, pare de Rafael Benet. Per una altra banda, la botiga del cèlebre sastre Bonifaci Romero, anomenat «En Faci»; acollí el músic i escriptor Martí Alegre,¹⁶ el pintor amateur Joan Trullàs i els artistes ja plenament noucentistes Antoni Badrinas i Rafael Benet. Paulina Pi de la Serra, citant els records de l'editor Joan Morral, que havia conegut en Faci durant la seva adolescència, assenyalava com a data d'inauguració de la sastreria l'any 1906 o 1907, fet que la converteix realment en un pont entre el modernisme i el noucentisme. Bonifaci Romero era d'origen aragonès, però estava molt arrelat a Terrassa; era de conviccions polítiques revolucionàries, teòsof, i posseïa un profund sentit de la tolerància. Ell mateix s'anomenava, un membre «inactual» de la societat.¹⁷ I va crear dins de la seva pròpia botiga un petit museu, amb obres de Rigalt, Martí Alsina, Urgell, Togores, Francesc Galí, Torres García, etc., i de la seva filla, Teresa Romero.

Joan Llongueras i els promotors de la renovació pedagògica

Sobre aquesta base s'ha de situar l'arribada d'en Joan Llongueras a Terrassa l'any 1902, com a director del grup de música vocal de l'Agrupació Regionalista. Els motius del contracte de Llongueras, segons afirma Paulina Pi de la Serra, es devien produir gràcies a la intervenció del mateix Prat de la Riba, que tenia lligams familiars amb Francesc Pi de la Serra, en aquell moment president de l'Agrupació i que coneixia el pare de Llongueras, empleat de la «Reinaixença».¹⁸ Però suposo que també hi devia influir Alexandre de Riquer, que el recomanà a Joaquim Vancells. Llongueras havia conegut Alexandre de Riquer en el barceloní centre de Sant Pere i esdevingué el centre de la colla que s'autoanomenava «dels paquenyus», on hi havia Francesc Galí i Manuel de Montoliu.¹⁹ Un cosí de Francesc Galí, Alexandre, serà el fundador a Terrassa de l'Escola de Vallparadís, i Plàcid de Montoliu, germà de Manuel, el qui iniciarà Llongueras en la pràctica de l'educació mitjançant el ritme, de Jacques Dalcroze.

Alexandre Galí²⁰ havia iniciat la seva formació pedagògica com a professor de l'escola de mestres, i per iniciativa de Llongueras, el mateix any que aquesta tancà les seves aules, obrí a Terrassa l'Escola de Vallparadís. La seva posterior evolució, com la dels seus contemporanis, va ser decisiva per a la cultura

15. *Ibid.*, ps. 95 i 114.

16. Paulina PI DE LA SERRA, *op. cit.*, p. 120.

17. Rafael BENET, *Bonifacio Romero*, «La Veu de Catalunya» (22 de maig de 1926).

18. Paulina PI DE LA SERRA, *op. cit.*, ps. 87 i 88.

19. Joan LLONGUERAS, *Evocaciones y recuerdos de mi primera vida musical en Barcelona* (Barcelona, Llibreria Dalmau, 1944), ps. 49-53.

20. *Vid.* Josep GONZÁLEZ APARICIO, *Bibliografía de la renovación pedagógica* (Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1980).

catalana, ja que fou el secretari del Consell de Pedagogia de la Diputació (1915), dirigí el «Butlletí del Mestre» i posteriorment va ser el creador de la Mútua Escolar Blanquerna, fundada pels pares dels alumnes de les Escoles Montessori de la Diputació, quan van ser clausurades durant la dictadura militar de Primo de Rivera.²¹

En relació també amb la renovació pedagògica, s'ha d'esmentar Joan Palau Vera, que el curs 1905-06 funda en un barri residencial el col·legi Mont d'Or²² i el 1910, per tal d'aconseguir més fàcilment el seu projecte de les Escoles Noves, decideix de traslladar la institució en forma d'internat en un bosc situat a dos quilòmetres de Terrassa. A Barcelona, l'obra continuà amb el nom de Nou Col·legi Mont D'Or, sota la direcció de Manuel Ainaud, procedent de l'Escola Horaciana, fins que l'any 1913 se'n féu càrrec Pau Vila, el qual fins aleshores havia estat ampliant els seus estudis a Ginebra.²³ Altres pedagogs atrets per Terrassa són Eladi Homs, que estudià als Estats Units, col·laborà amb les escoles terrassenques i treballà ben aviat en els serveis culturals de la Diputació;²⁴ Pere Moles, professor de Mont D'Or, i Artur Martorell i Narcís Masó, de l'escola de Vallparadís. I sobretot Torres García, professor de dibuix a l'escola Mont D'Or, que en contacte amb Terrassa assoleix les cotes artístiques més altes, alhora que s'independitza de Xènius.

Palau i Vera, Moles, i Galí arriben a Terrassa amb idees clares sobre «l'Escola Nova», però és allà on van iniciar les primeres realitzacions importants i sobretot on van contactar amb la nova versió del moviment noucentista, que passa d'una posició més aviat estètica a un capítol de realitzacions culturals que culminarà amb les obres de la Mancomunitat.

Els artistes

Pel seu cantó, els artistes, sis anys més tard, formen el Gremi d'Artistes, que aplegarà treballadors de diversos camps de les arts, arquitectes, pintors, escultors, músics o poetes, segons els caràcter que tenia el grup barceloní de Les Arts i els Artistes inspirat per Francesc Pujols i fundat el 1910.²⁵ L'inspirador del grup fou aleshores el pintor Antoni Badrinas, que acabava d'arribar de Dresden. Entre els membres més destacats podem citar el violinista Vellsolà, l'escultor Josep Armengol i pintors com Rafael Benet, Pi de la Serra, Pere i Tomàs Viver i Joaquim Vancells, el dibuixant Josep Prat i Ubach, l'arquitecte Josep M. Coll i Bacardí, el mestre d'obres Bonaventura Fornells, l'escriptor Martí Alegre i l'inevitable Bonifaci Romero. En canvi, Torres García no formà part de l'enti-

21. ROSA TORAN i CELIA CAÑELLAS, *Evolución del edificio escolar público en Barcelona*, tesi de llicenciatura (Universitat de Barcelona, 1973), ps. 53 i 54.

22. Visita realitzada per Joan Llongueras («La Sembra», 14-vi-1906).

23. ARTUR MARTORELL, *Cómo realizar prácticamente una escuela nueva* (Barcelona, Editorial Canosa, 1933), ps. 47 i 48.

24. ROSA TORAN i CELIA CAÑELLAS, *op. cit.*, p. 54.

25. FRANCESC FONTBONA, *Noucentisme vell i nou*, «Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya» (maig-juny de 1974), p. 4.

tat: «alguns cops —molt pocs— es digna a assistir a les reunions del "Gremi"», recorda Rafael Benet amb suspicàcia.²⁶

Altres intel·lectuals de la crema cultural noucentista van tenir contactes amb Terrassa de manera, però, més esporàdica, o simplement gràcies a vincles familiars o d'amistat. Entre els primers cal esmentar Diego Ruiz i Josep Lleonart, que dictaren importants conferències dins el si de la Universitat Popular, citada al principi d'aquest article; Ramon Rucabado, que escrivia regularment a «Ciutat» o a «La Sembra», i Puig i Cadafalch restaurador del conjunt de Sant Pere. Visites no tan professionals foren les de Josep Carner, Josep Pijoan, Francesc Pujols, Santiago Rusiñol, Joan Maragall. I això sense fer referència a les actuacions de músics o artistes de teatre.²⁷

L'Escola Coral de l'Agrupació Regionalista difusora del noucentisme terrassenc

Ara bé, el mèrit de la introducció del noucentisme a Terrassa, més que a uns protagonistes concrets, es deu a una institució, l'Agrupació Regionalista. L'Agrupació reunia els sectors catalanistes situats entre els monàrquics o salistes —anomenats així perquè el seu líder era Alfons Sala i Argemí—²⁸ i el grup molt minoritari dels republicans. Els de l'Agrupació fan de la cultura el portaestendard de la seva ideologia, i, amb totes les reserves que es poden fer a una afirmació d'aquest tipus, pot dir-se que l'Agrupació organitzada dins les línies de la Lliga, s'identificarà amb la política de la Mancomunitat i, en darrera instància, del noucentisme.

Els orígens del catalanisme a Terrassa han de situar-se al voltant del 1886, en què Josep Soler i Palet —que visqué a Terrassa fins a les darreries del segle— influït per Valentí Almirall directament, funda el Centre Català, amb un grup molt reduït de socis.²⁹ Uns quants anys després els catalanistes arriben a l'acord de fundar l'Agrupació Catalanista, el primer president de la qual fou Josep Arch.³⁰ El 1892 l'Agrupació, moguda per la Lliga, participa en la primera assemblea de la Unió Catalanista a Manresa.

Els anys que ens ocupen, després de la desfeta de Solidaritat, els republicans i catalanistes continuaren fent front comú en les eleccions municipals, i aconseguiren la majoria el 12 de desembre del 1909.³¹ Mentrestant, l'Escola Co-

26. Rafael BENET, *Tomás Viver, el hombre y el artista* (Terrassa, Junta Municipal de Museos, 1966), p. 14.

27. Vid. Paulina PI DE LA SERRA, *op. cit.*, ps. 110-117, i la meua tesi doctoral.

28. «Exemplar típic del bon cacic local» (Amadeu HURTADO, *Quaranta anys d'advocat*, Barcelona, Ed. Ariel, 1969, p. 121). Sobre Alfons Sala, vid. Josep PUIG, *Alfons Sala...* (Terrassa, Arxiu Tobella, 1983).

29. Salvador UTSET, *El procés del catalanisme a Terrassa* (Terrassa, Joan Morral, 1970, ps. 17 i 18). És l'únic text sobre el catalanisme terrassenc; l'obra, però, és mediatitzada per la figura d'Alfons Sala, de qui Utset fou secretari. El contrast és evident, per exemple, amb els interessants articles signats amb el pseudònim de TRENTADOS, *El catalanisme a Terrassa* («La Sembra» núm. 247, 8-XI-1906; núm. 248, 22-XI; núm. 250, 6-XII; núm. 252, 20-XII; núm. 254, 3-I-1907, i núm. 256, 10-I-1906). Sobre Alfons Sala i Argemí, vid. Josep PUJ, *Alfons Sala i Argemí: Industrial i polític (1863-1945)* (Terrassa, Arxiu Tobella, 1983).

30. S. UTSET, *op. cit.*, p. 21.

31. *Ibid.*, p. 69.

ral, que depenia de l'Agrupació, es converteix en la primera promotora del catalanisme terrassenc, un catalanisme, recordo, que tradicionalment havia recolzat una política conservadora. Un punt important de la polèmica és l'atac que els féu Sala, en acusar-los de cantar tan sols amb una finalitat política, en un míting monàrquic celebrat al Teatre Principal, l'octubre del 1909. La resposta de l'Agrupació, apareguda a «La Sembra» pocs dies després,³² evidencia l'oposició existent entre els monàrquics, agrupats darrera el Círculo Egarense, i els catalanistes de l'Agrupació. L'anònim comentarista afirma que «catalanisme vol dir educació civil, consciència de la nostra pròpia personalitat i amor a tot lo que eleva i dignifica els homes»; per aquest motiu i no per cap altre fan catalanisme.

L'any 1913 acaba l'època florida de l'Escola Coral, a causa de les dificultats per què travessà; problemes econòmics fonamentalment, però també una constant lluita entre els militants davant les diverses posicions adoptades sobre la constitució de les mancomunitats del 18 de desembre de 1913.

El 1914 el problema s'agreuà a causa del suport existent d'una part de l'Agrupació envers la directiva de la Lliga Regionalista, organitzant una Diada Regionalista que provocaria dures crítiques per part dels elements d'esquerres, que ho interpretaren com una provocació. Com a bon exponent de la crisi, «La Sembra» va deixar de publicar-se i ho justificà per motius econòmics. Després d'un any de supervivència, tingué lloc el trencament definitiu a finals del 1916. Va dimitir la junta directiva i l'Agrupació fou substituïda per una altra entitat, creada l'u de gener del 1917, que portava per nom Associació Nacionalista i que tenia un caràcter més avançat que l'altra. Aquestes circumstàncies determinen l'inici de la decadència del noucentisme a Terrassa; per dificultats econòmiques el nou organisme es veu obligat a vendre la seva seu social, i l'Escola Coral passa a dependre d'un patronat sense filiació política concreta; inicia solemnement aquesta nova etapa amb la benedicció de la seva senyera a Montserrat.³³

L'any 1919 l'Associació havia superat la seva crisi econòmica, però el mestre Llongueras, després de vint anys de treball a Terrassa, es trasllada a Barcelona per dirigir l'Institut Català de Gimnàstica Rítmica.³⁴ El noucentisme ja estava superat i l'adveniment de la dictadura contribueix a l'estancament de l'entitat, que perdurà, malgrat tot, fins a la guerra civil.

No queda espai per fer una petita relació del que va ser a Terrassa el noucentisme, però, de fet, gairebé es podria dir que la història de l'Agrupació és la història de l'Escola Coral, i que aquesta, alhora, és la història del noucentisme. Però permeteu-me, almenys, fer-ne una petita síntesi. Entorn del 1910, coincidint amb el moment en què l'Agrupació ocupava l'Ajuntament, obren les seves portes les escoles de Vallparadís i Mont D'Or, s'inicia la publicació de «Ciutat», es programen els cursos Miquel Àngel, i tot plegat contribueix a definir el que, sens dubte, serà el moment més fructífer del noucentisme. Ara bé, cal

32. *Despreci dels nostres cants*, «La Sembra», núm. 397 (27-x-1909).

33. Joan LLONGUERAS, *Paraules per la festa de la benedicció de la senyera de l'Escola Coral* (Barcelona, Joaquim Horta, 1915), p. 19.

34. Salvador UTSET, *op. cit.*, p. 117.

remarcar que aquestes realitzacions van tenir un caràcter cultural en sentit ampli, i no artístic en particular; les arts i els oficis, les arts plàstiques i, fins i tot, l'arquitectura, no tingueren una resposta coherent, no van saber definir un llenguatge a to. Ni els pintors, Antoni Badrinas o Rafael Benet, ni l'escultor Armengol, ni els arquitectes Muncunill o Coll i Bacardí elaboraren un estil propi, similar al que va fer a Girona Rafael Masó. Aquest caire essencialment cultural i sobretot gens crematístic, és possiblement el que explica l'extraordinària durada del moviment i la seva derivació en un fet literari tan sols: les pàgines de «Noucents», que, entre el 1920 i el 1924, va publicar el diari «El Día» i que han de considerar-se com el cant del cigne del noucentisme terrassenc.